

Andrei Faur

**LIBERALISMUL ȘI ROMÂNII
DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA
(1838-1914)**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2024

INTRODUCERE

- 13 Argument
- 18 Istoricul cercetărilor
- 31 Liberalismul, conservatorismul și liberalismul conservator în secolul al XIX-lea
- 39 Metode de cercetare și surse folosite

PARTEA I. RECEPTAREA PRINCIPALELOR CARACTERISTICI ALE LIBERALISMULUI

- 47 CAPITOLUL 1. LIBERALISM ȘI CONSERVATORISM:
DEFINIȚII ȘI OPERAȚIONALIZĂRI ÎN CULTURA POLITICĂ
A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA
- 48 1.1. Climatul politico-ideologic în Imperiul Habsburgic înaintea
revoluției pașoptiste
- 50 1.2. Definiții ale liberalismului și conservatorismului
- 56 1.3. Operaționalizări ale acestor concepte
- 61 1.4. Considerații asupra ideologiei liberale
- 62 1.5. Sensuri alternative pentru termenul „liberal”
- 67 1.6. Viziunea despre constituționalism
- 70 1.7. Viziunea intelectualilor despre conservatorism
- 75 CAPITOLUL 2. VIZIUNEA DESPRE LIBERTATE A ROMÂNILOR
DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA
- 79 2.1. Percepțiile asupra libertății în *Vormärz*
- 82 2.2. Valențele libertății în anul 1848
- 87 2.3. Libertatea în anii de după revoluție
- 91 2.4. Viziunea asupra libertății naționale în a doua jumătate a
secolului al XIX-lea.
- 99 2.5. Viziunea asupra libertății personale
- 105 2.6. Beneficiile și pericolele libertății
- 109 CAPITOLUL 3. LIBERTATEA CUVÂNTULUI ȘI A PRESEI
ÎN VIZIUNEA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA
- 111 3.1. Opiniile intelectualilor asupra libertății cuvântului

120	3.2. Viziunea românilor asupra libertății presei
126	3.3. Problemele presei în perioada dualistă
131	3.4. Alte forme ale cenzurii
135	CAPITOLUL 4. OPINIA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA DESPRE DREPTUL DE ASOCIERE ȘI DE ÎNTRUNIRE
136	4.1. Asociaționismul românesc în <i>Vormărz</i>
140	4.2. Revoluția de la 1848: un imbold pentru întruniri și asociații
145	4.3. Asociaționismul românesc după revoluția pașoptistă
156	4.4. Fundamentări și revendicări ale dreptului de asociere și de întrunire
165	CAPITOLUL 5. REPREZENTAREA PARLAMENTARĂ ȘI PROCESUL ELECTORAL ÎN VIZIUNEA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA
168	5.1. Proiecte electorale elaborate cu ocazia liberalizării Imperiului
175	5.2. Dreptul de vot în perioada dualistă. Adoptarea sufragiului uni- versal ca obiectiv politic
185	5.3. Dreptul de vot pentru femei
187	5.4. Opiniile românilor despre desfășurarea alegerilor
193	5.5. Imaginea parlamentarismului
195	5.6. Statutul reprezentantului națiunii
201	CAPITOLUL 6. RECEPTAREA LIBERALISMULUI ECONOMIC DE CĂTRE ROMÂNII DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA
207	6.1. Importanța inițiativei individuale
209	6.2. Munca generatoare de bogăție
212	6.3. Liberul schimb și libertatea activităților economice
217	6.4. Critica liberalismului economic
225	CAPITOLUL 7. RAPORTAREA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA LA CENTRALIZAREA ȘI DESCENTRALIZAREA ADMINISTRATIVĂ
233	CAPITOLUL 8. RELAȚIA RELIGIEI CU LIBERALISMUL, ÎN VIZIUNEA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA
236	8.1. Libertatea conștiinței și toleranța religioasă
256	8.2. Românii din Monarhia Habsburgică și antisemitismul
260	8.3. Opiniile intelectualilor despre relația dintre Biserică și stat

- 289 **CAPITOLUL 9. LIBERALISMUL ENGLEZ ȘI ROMÂNII
DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA**
- 291 9.1. Anglia, țară a libertății
- 297 9.2. Aspecte negative din societatea engleză
- 298 9.3. Politici liberale din Anglia reflectate în presa românească
- 302 9.4. Personalități liberale: William Ewart Gladstone și John Stuart Mill
- 307 **CAPITOLUL 10. LIBERALISMUL FRANCEZ ȘI ROMÂNII
DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA**
- 309 10.1. Imaginea Revoluției Franceze
- 316 10.2. Reflectarea liberalizării din timpul Monarhiei din Iulie
- 320 10.3. Opinii asupra democrației și a cezarismului democratic
- 327 **CAPITOLUL 11. OPINIILE ROMÂNILOR DIN IMPERIUL HABSBURGIC
ASUPRA LIBERALISMULUI MAGHIAR**
- 327 11.1 Români susținători ai proiectului liberal maghiar
- 333 11.2. Două proiecte naționale contrare, bazate pe liberalism
- 334 11.3. Falsul liberalism al maghiarilor
- 338 11.4. Teama de instituirea unui regim autoritar
- 345 11.5. Liberalismul ca fundament pentru apropierea româno-maghiară
- 349 **CAPITOLUL 12. LIBERALISMUL ROMÂNESC ÎN VIZIUNEA ROMÂNILOR
DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA**
- 350 12.1. Românii din Imperiul Habsburgic și Țările Române
- 357 12.2. Începuturile liberalismului în Țările Române și ecourile sale în Monarhia Habsburgică
- 378 12.3. Guvernările liberale în viziunea românilor din Imperiul Austro-Ungar

391	CAPITOLUL 13. ÎNTRE LIBERALISM ȘI CONSERVATORISM: OPȚIUNILE IDEOLOGICE ALE LUI GEORGE BARIȚIU
396	13.1. Raportul dintre individ și stat
403	13.2. Viziunea față de regimul parlamentar
405	13.3. Profilul ideologic al lui George Barițiu
411	CAPITOLUL 14. LIBERALISM ȘI CONSERVATORISM ÎN OPERA LUI AUREL C. POPOVICI
414	14.1. Adept al liberalismului conservator
415	14.2. Libertatea națională și cea individuală
419	14.3. Suveranitatea națională și diferite regimuri politice
423	14.4. Paradoxuri în opera lui Aurel C. Popovici
429	CONCLUZII
445	BIBLIOGRAFIE

ARGUMENT

La începutul proiectului meu doctoral care stă la baza acestei cărți, în anul 2015, liberalismul părea un subiect epuizat prin nenumăratele pagini care i-au fost consacrate în mediul academic, dar și oarecum banalizat prin prezența sa continuă, insesizabilă de multe ori, în viețile noastre. Ca tânăr născut după căderea Cortinei de Fier, am trăit întreaga viață într-o societate liberă, care și-a asumat tranziția spre un regim democratic și liberal. Chiar dacă această tranziție a fost anevoioasă, presărată cu momente de recul și cu nenumărate frustrări, liberalismul a devenit, cel puțin în ultimele decenii, o parte integrantă a societății noastre și, la fel ca mulți alții, îl consideram aproape un drept, ceva ce ni se cuvine și de care vom avea parte mereu. La urma urmei, mulți lideri de opinie ne dădeau de înțeles că războaiele sunt o realitate îndepărtată, străină lumii noastre democratice și că, mai devreme sau mai târziu, vor dispărea cu desăvârșire iar lumea se va transforma într-un pașnic sat global.

Fiecare dintre noi poate uita mult prea ușor că libertatea nu este un dat natural, ci un construct social, de care nu toți oamenii au avut parte, în aceeași măsură de-a lungul istoriei. Pandemia de Covid-19 din anul 2020 și numeroasele restricții destinate limitării îmbolnăvirilor din acel an și din anii următori au reprezentat, pentru noi toți, o dureroasă conștientizare a valorii libertății, într-un moment în care multe fațete ale sale nu ne mai erau accesibile. Acest eveniment ne-a permis să vedem într-o nouă lumină că România, dincolo de toate lipsurile pe care mass-media și rețelele sociale le scot zilnic în evidență, a integrat principalele valori pe care liberalismul le-a construit în societățile europene, în timpul secolelor trecute.

Războiul sângeros dintre Federația Rusă și Ucraina, început în 24 februarie 2022, precum și conflictul nemilos între gruparea teroristă Hamas și statul Israel, izbucnit în 7 octombrie 2023, ne arată din nou că lupta pentru valorile liberale și pentru o societate deschisă, departe de a se desfășura doar cu argumente teoretice, are o dimensiune crudă și presupune un preț uriaș, imposibil de cuantificat prin milioanele de vieți distruse. Un preț pe care strămoșii noștri l-au plătit în urmă cu mai mult de un secol, dar de care este astăzi greu să ne aducem aminte, întrucât nu mai conștientizăm suficient rădăcinile culturale ale bunăstării noastre. Ele trebuie însă înțelese și

apărate de către fiecare generație, deoarece pierderea lor ne poate conduce la derive autoritare și chiar totalitare.

Comparativ cu cele două tragedii ale lumii contemporane menționate mai sus, asupra cărora atenția întregii lumi este astăzi concentrată, Transilvania pare astăzi un teritoriu de invidiat, care se bucură de pace și de binefacerile unei integrări economice în piața comună a Uniunii Europene, din care atât România cât și Ungaria fac parte. Desigur, lucrurile ar putea sta mult mai bine, integrarea ar putea fi mai completă prin mai mulți kilometri de autostrăzi, însă nu trebuie pierdut din vedere că previziunile cele mai sumbre despre tensiunile interetnice din Ardeal, formulate în anii '90, nu s-au adevărat, iar astăzi românii, maghiarii și celelalte naționalități din această parte a țării trăiesc în pace și, dacă nu beneficiază cu toții de prosperitate, cel puțin au parte de libertate. Poate pentru unii acest lucru nu este suficient, însă probabil consideră un fapt pozitiv că au dreptul să vorbească liber despre asta.

Dincolo de polemicile istorice din trecut, a căror justificare se găsește de multe ori în politica vremii, de episoadele tensionate și violente, însă din fericire mereu de scurtă durată între români și maghiari, sau de alte provocări naționaliste din prezent, Transilvania actuală (în care mulți conaționali includ, de asemenea, Banatul, Maramureșul și Crișana, care înainte de anul 1867 făceau parte din Regatul Ungariei) reprezintă un caz fericit de integrare a unei regiuni printre cele în care libertatea și drepturile oamenilor sunt prețuite în cel mai înalt grad. Am înțeles, în urma anilor de studiu al istoriei la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, că pacea și bunăstarea de care ne bucurăm astăzi se datorează, pur și simplu, modernității și liberalismului.

Dorința de a înțelege caracteristicile fundamentale ale lumii contemporane, în care libertatea, tehnologia și cultura au condus la cea mai mare prosperitate materială pe care a cunoscut-o omenirea până acum, m-a determinat să studiez istoria liberalismului în secolul al XIX-lea. La începutul cursului său susținut la Institutul de Studii Politice din Paris în urmă cu cinci decenii, cunoscutul istoric francez René Rémond a caracterizat acest secol ca fiind definit de conflictul între structurile sociale și fundamentele ideologice ale Vechiului Regim și „forțele de reînnoire”, care până la izbucnirea Primului Război Mondial aveau să schimbe radical fața societăților europene. Aceste forțe, care deseori s-au manifestat în același timp, erau, în opinia sa, mișcările liberale, avansul spre democrație, mișcările sociale și mișcarea națională¹. Deși avem astăzi concepte mult mai elaborate care să definească aceste „mișcări”, produse ale reflecției istorice

¹ René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, tom II: *Le XIXe siècle (1815-1914)*, Paris, Éditions du Seuil, 1974, pp. 8-10.

și politologice din ultimele decenii, caracterizarea lui Rémond rămâne încă valabilă.

Liberalismul, aspirația spre democrație, socialismul și naționalismul au schimbat total lumea europeană după Revoluția Franceză. În anul 1789 toate statele europene, cu excepția Marii Britanii, erau monarhii absolute, cu structuri sociale rigide, marcate de ordinele și privilegiile specifice Evului Mediu. Un secol mai târziu, popoarele Europei fie trăiau în state-națiuni, investite cu rolul de a apăra și promova culturile naționale, fie luptau, în diferite forme, pentru a construi un astfel de stat. Vechiul deziderat politic al absolutismului monarhic, spre care tindeau toate statele în secolul al XVIII-lea, a dispărut peste tot, cu excepția Imperiului Rus, lăsând locul unor regimuri politice marcate, în diferite forme, de liberalismul politic. Vechile privilegii, care diferențiau nobilimea și clerul de restul societăților, au dispărut complet, iar foștii „supuși” ai unor monarhi s-au transformat în cetățeni egali în fața legii. Viețile oamenilor simpli, problemele și dramele lor, au devenit teme importante de reflecție ale elitelor politice și culturale, care au încercat, prin mijloace politice, să amelioreze multe din problemele sociale.

Chiar dacă, așa cum voi arăta în paginile care urmează, originile acestei ideologii pot fi identificate în secolele XVII-XVIII, materializarea sa în viața politică a avut loc abia după anul 1815. Prin Revoluția Americană și Revoluția Franceză libertatea a încetat să fie un privilegiu al unei minorități, devenind un drept la care orice individ putea să aspire. Liberalismul a devenit, în cursul secolului al XIX-lea, o filosofie globală centrată pe importanța fundamentală a libertății, care a sedus imediat segmente tot mai largi din elitele politice și culturale ale tuturor societăților europene, extinzându-se în scurt timp și pe alte continente. Rapida sa răspândire în primele decenii de după înfrângerea lui Napoleon reprezintă, în opinia lui René Rémond, o consecință a cosmopolitismului din secolul precedent², marcat de iluminism, și a proiectului său integrator, conform căruia orice om se putea dezvolta prin intermediul educației și merita să fie liber pentru a-și căuta fericirea. Alături de naționalism, cu care s-a afirmat în tandem, liberalismul a schimbat radical toate țările în care elitele politice au dorit să îl implementeze. În locul monarhiei absolutiste, ideologia liberală a adus limite tot mai strânse ale puterii monarhice și un rol fundamental pentru reprezentanții națiunii, în sarcina cărora au căzut elaborarea legilor și votarea bugetelor. Cetățenii acestor state au dobândit dreptul de a-și exprima opiniile fără teama că vor suferi repercusiuni din partea autorităților, iar prin intermediul asociațiilor au fost liberi să inițieze proiecte constructive, menite să rezolve probleme de interes local sau chiar regional. În cele mai

² *Ibidem*, p. 21

multe țări, libertatea presei a fost garantată, ceea ce a permis jurnaliștilor și liderilor de opinie să comunice liber cu publicul lor. Nu în ultimul rând, sub influența liberalismului, statele s-au delimitat de confesiunile religioase, asumându-și și chiar aplicând, în diferite măsuri, o neutralitate în sfera religioasă, care va merge în cazul Franței până la declararea separării între Biserică și stat, în anul 1905.

La fel ca în cazul iluminismului, pe care s-a fundamentat în mare măsură, ideologia liberală a ajuns și în spațiul românesc constituind, la fel ca în alte societăți, un important factor de modernizare, care a marcat prin efectele sale atât viețile elitelor politice și culturale, cât și ale oamenilor simpli. Observația lui René Rémond este valabilă și pentru scena politică și culturală românească, măcinată de conflictele dintre „forțele de reinnoire” și acea parte a societății reticentă sau chiar ostilă față de schimbare. În ceea ce mă privește, am împărtășit, alături de mulți intelectuali români, dorința de a înțelege complexul proces de occidentalizare a societății românești, care a rămas de două secole un proiect reactualizat și asumat, în măsuri diferite, de fiecare generație.

Cercetarea mea a pornit, în principiu, de la o întrebare: cum au înțeles românii, prin elitele lor politice și culturale, prin formatorii lor de opinie, avansul spre liberalism? Dincolo de influențele și ideile primite de-a gata, prin „spiritul timpului”, am fost interesat de imaginea românilor asupra propriului lor parcurs spre modernitate, care implica, alături de construirea și fundamentarea propriei identități naționale, și adoptarea unor deziderate liberale. Curiozitatea mea s-a orientat în acest sens spre românii din Monarhia Habsburgică, a căror istorie a constituit pentru mine o preocupare constantă. În cercetările consacrate acestei teme în ultimul secol s-a arătat de multe ori interesanta suprapunere dintre liberalism și naționalism, pe care o voi discuta pe larg în paginile următoare. Numeroși istorici profesioniști, români și străini, au consacrat studii valoroase dezvoltării conștiinței naționale și ideii de națiune în rândul supușilor români din Imperiul Habsburgic. În acest timp, deși contribuțiile științifice nu au lipsit cu totul, așa cum voi arăta în paginile de mai jos, dimensiunea liberală a mișcării naționale nu a beneficiat de o atenție atât de consistentă din partea cercetătorilor. Chiar dacă a reieșit clar, din numeroase studii și sinteze asupra unor aspecte particulare sau generale din mișcarea națională, că au existat întotdeauna și revendicări încadrabile în spectrul ideologic liberal, precum libertatea presei și a tiparului, dreptul de asociere și de reuniune, desființarea breslelor meșteșugărești și lărgirea dreptului de vot, nu am întâlnit până acum studii care să analizeze strict această dimensiune a activității politice a elitelor românești din perioada studiată.

Supus atâtor contestări prin restricțiile cauzate de pandemie, diferite mișcări contraculturale și războaiele lumii contemporane, liberalismul va trebui redefinit și reafirmat, ca temelie a societății noastre moderne. Cel mai bun mod de a începe acest proces este, din punctul meu de vedere, înțelegerea dezvoltării sale în timp și a influenței sale concrete în diferite societăți. În volumul de față, o versiune cizelată și îmbunătățită a tezei mele de doctorat, susținută la Universitatea Babeș-Bolyai în mai 2022, mi-am propus să particip la această reafirmare, prin a arăta modul în care societatea românească din Monarhia Habsburgică a înțeles, în secolul al XIX-lea, caracteristicile liberalismului și procesul de liberalizare al societăților europene.

Așa cum arată și titlul acestei cărți, în atenția mea se vor afla doar românii din Transilvania și Ungaria (incluzând aici Banatul și Maramureșul, care înainte de 1867 se aflau în componența Regatului Maghiar, nu a Principatului Transilvaniei). Deși astăzi mulți români folosesc aceeași denumire pentru toate teritoriile Monarhiei Habsburgice care s-au unit cu România în 1918, acest lucru nu corespunde realităților istorice. Identitățile regionale ale Banatului și Maramureșului reprezintă mărci distincte ale României din zilele noastre, pe care societatea a început, în ultimii ani, să le pună în valoare tot mai bine. Am optat pentru acest titlu din dorința de a surprinde cât mai exact și de a face cât mai inteligibil cititorului de astăzi realitățile administrative diferite din trecut. Așa cum se va vedea și pe parcursul lucrării, originea geografică a diferiților intelectuali a constituit un factor important în raportarea la ideologia liberală.

De-a lungul anilor în care am elaborat acest volum, în diferitele etape ale formării mele intelectuale, m-am bucurat de sprijinul activ și constant al unor profesori și colegi, cărora aș dori să le mulțumesc și pe această cale pentru îmbunătățirile pe care sugestiile și ajutorul lor le-au adus muncii mele. Recunoștința mea se îndreaptă în primul rând către profesorul Sorin Mitu, conducătorul științific al tezei mele de doctorat, sub îndrumarea căruia m-am format ca istoric încă din anul 2012, când am început cercetările pentru teza de licență. În toți acești ani am beneficiat din plin de erudiția și amabilitatea Domniei sale, primind ajutor, sfaturi și încurajări ori de câte ori am avut nevoie. Am avut de asemenea șansa să învăț foarte multe lucruri despre subiectul meu și despre modurile de a scrie un text științific din discuțiile și sugestiile primite cu diferite ocazii de la profesorii Ion Cârja și Vlad Popovici, cărora le mulțumesc și aici pentru răbdarea și acribia cu care mi-au citit și corectat unele texte. De asemenea, sunt profund recunoscător pentru ajutorul pe care l-am primit, sub diferite forme, cel mai adesea sub forma unor conversații extraordinare, din partea unor colegi și prieteni precum Paula și Alexandru Ștefan, Răzvan Andreșanu, Philippe Blasen, Nora Chelaru, Alexandra Chira, Răzvan Roșu, Adrian Matus, Maria Frînc, Iulia

Puie, Georgiana Coroian, Dana Stanciu-Păscărița și Sebastian Ciceu, fără de care experiența anilor de la doctorat ar fi fost infinit mai săracă.

Nu aş putea încheia aceste rânduri fără să le mulțumesc din suflet celor care m-au susținut necondiționat în acest parcurs, întregii mele familii, cu precădere părinților mei, Radu și Liliana Faur, surorii mele Anca și, în mod deosebit, soției mele Andrada, care mi-a fost cel mai aproape în toate momentele (mai bune și mai puțin bune) din timpul elaborării acestui proiect.

ISTORICUL CERCETĂRILOR

Lucrarea de față se încadrează, prin tematica sa, într-un lung șir de cercetări dedicate modernizării societății românești, istoriei mișcării naționale a românilor din Monarhia Habsburgică și istoriei liberalismului românesc. Munca mea de astăzi s-a bazat pe descoperirile, interpretările și analizele multor cercetători, care au investigat temele menționate mai sus, atât în timpul regimului comunist, cât și în ultimele decenii, când investigațiile istoricilor s-au putut desfășura în deplină libertate. Chiar dacă nu există până în acest moment o istorie a receptării ideilor liberale la românii de sub stăpânirea Coroanei Habsburgice, numeroase lucrări au atins acest subiect. Ele au constituit pentru mine atât instrumente de informare, cât și surse de inspirație pentru lărgirea cunoașterii istorice.

Constrângerile ideologice din perioada comunistă și-au pus amprenta asupra întregii cercetări istorice românești, având un impact deosebit și asupra temelor în care se încadrează subiectul acestui volum³. Comunismul a încercat să imprime, la început, propriul model istoriografic, axat pe materialismul dialectic și lupta de clasă⁴, concepte care au marcat istoriografia română până la finalul deceniului al nouălea. Fiind o practică deoptrivă socială și științifică, scrisul istoric a fost în mare măsură influențat atât de limitările sau imboldurile datorate factorului politic, cât și de locul pe care fiecare istoric-autor îl ocupa în societate și în cadrul instituțional în care și-a desfășurat activitatea⁵. Munca istoricilor a produs astfel

³ Bibliografia consacrată istoriografiei românești din anii comunismului este mult prea vastă pentru a fi reprodusă aici. Voi menționa doar câteva lucrări fundamentale, care m-au ajutat să înțeleg climatul ideologic și constrângerile de care s-au lovit istoricii în această perioadă: Vlad Georgescu, *Politică și istorie: cazul comuniștilor români (1944-1977)*, București, Editura Humanitas, 2008; Katherine Verdery, *Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu*, București, Editura Humanitas, 1994; Gabriel Moisa, *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească (1965-1989)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003; Idem, *Clio în zodia ideologizării: interferențe politico-istoriografice în România comunistă*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013; Felician Velimirovici, *Istorie și istorici în România comunistă (1948-1989)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015.

⁴ Pentru o sinteză asupra istoriografiei marxiste, a se vedea Guy Bourdè, Hervé Martin, *Les écoles historiques*, Paris, Éditions du Seuil, 1997, pp. 271-306.

⁵ Antoine Prost, *Douze leçons sur l'histoire*, Paris, Éditions du Seuil, 2010, p. 53.

rezultate diferite, în funcție de opțiunile etice și morale ale fiecărui savant în parte, dar depinzând totodată de factorul politic, respectiv de obiectivele ideologice pe care Partidul Comunist Român le-a asumat în diferitele etape ale istoriei sale.

În ciuda acestor importante obstacole, au existat în epocă numeroși istorici care au reușit să elaboreze lucrări fundamentale, inclusiv în domeniul unde influența factorului politic a fost greu de evitat. Controlul autorităților asupra scrisului istoric s-a manifestat în măsuri diferite de-a lungul timpului și fiecare autor și-a putut asuma unele direcții de cercetare la limita permisivității, mizând pe momentele de relaxare a controlului ideologic pentru a-și vedea cercetările duse la bun sfârșit. Elaborarea cercetărilor dedicate liberalismului românesc, sau care făceau referiri la ideologia liberală, constituie un foarte bun exemplu de „breșe” împotriva direcției pe care regimul căuta să o impună culturii române. Liberalismul reprezenta un dublu inamic pentru comuniști, atât ca ideologie, din pricina individualismului promovat, a libertăților pe care le apăra și a viziunii economice capitaliste pe care o susținea⁶, cât și în plan politic, întrucât amintea de Partidul Național Liberal și de trecutul pluralist și democratic al României. Regimul totalitar comunist a desemnat ca adversar tot ce ținea de ideologia sau creația culturală a Occidentului liberal, incriminând cu severitate, de cele mai multe ori, toate acțiunile pe care le-a considerat orientate spre acest model cultural.

Studiul unor aspecte din cultura universală, pe care comunismul le putea tolera datorită unor afinități comune, precum iluminismul, a devenit pentru unii intelectuali români un mijloc de a-și manifesta rezistența interioară în fața opresiunii. Cunoscutul cărturar Adrian Marino, deținut politic pentru convingerile sale democratice, mărturisea că a început studiul legăturilor culturii române cu Occidentul chiar în timpul domiciliului său obligatoriu, în satul Lătești, din câmpia Bărăganului⁷. Vasta sa operă de critic și teoretician literar, publicată în țară și în străinătate, a reprezentat modalitatea sa de a-și fructifica vocația, în ciuda adversității regimului, și totodată de a contribui la resincronizarea culturii române cu Occidentul⁸. Cazul său nu a fost unul singular. La începutul deceniului al șaptelea, regimul comunist

⁶ Pentru criticile socialiștilor și comuniștilor la adresa liberalismului, din perspectivă ideologică, a se vedea Norberto Bobbio, *Liberalism și democrație*, București, Editura Nemira, 1998, pp. 99-100; John Gray, *Liberalismul*, București, Editura Du Style, 1998, pp. 113-118 și Stéphane Courtois (coord.), *Dicționarul comunismului*, Iași, Editura Polirom, 2008, pp. 99-101 (voce *Anticapitalism*).

⁷ Adrian Marino, *Viața unui om singur*, Iași, Editura Polirom, 2010, pp. 91-92.

⁸ *Ibidem*, pp. 227-255. A se vedea și Sorin Antohi, Adrian Marino (în dialog cu), *Al treilea discurs: cultură, ideologie și politică în România*, Iași, Editura Polirom, 2001, pp. 95-121.

LEPUS | We know books

din România s-a orientat spre naționalism, reintegrând specialiști marginalizați și permițând continuarea unor direcții de studii începute în perioada dintre cele două războaie mondiale, care vizau istoria culturii românești și dezvoltarea statului român⁹. Această turnură s-a reflectat și în studierea istoriei mișcării naționale a românilor din Monarhia Habsburgică.

Cercetările efectuate în această perioadă asupra istoriei intelectuale a românilor din Transilvania și Ungaria au scos la iveală rolul important al iluminismului și al romantismului în modernizarea culturii și conturarea identității naționale. Prezentarea pe care o voi face în rândurile următoare va fi, inevitabil, sumară, întrucât nu aș putea cuprinde în această parte a lucrării întregul spectru de tematici al istoriografiei românești dedicate românilor din Monarhia Habsburgică. Voi menționa aici doar unele lucrări ale unor specialiști importanți care mi-au marcat parcurusul intelectual, cu mențiunea că aceștia nu sunt singurii istorici care au adus contribuții valoroase, iar scrierile menționate nu sunt singurele care ar merita parcurse. În cercetările lor, istorici precum Pompiliu Teodor¹⁰, Nicolae Bocșan¹¹, Iacob Mârza¹² sau Victor Neumann¹³ au analizat receptarea ideilor iluministe de către cărturarii români la cumpăna secolelor XVIII-XIX, precum și difuzarea lor în societate, prin intermediul școlilor, a predicilor sau a cărților. Foarte importantă pentru studiul apariției conștiinței naționale a fost munca istoricului David Prodan consacrată genezei *Supplexului*, începând cu prima sa ediție în anul 1948, până la cea definitivă, din anul 1984. Cartea sa a marcat multe generații de istorici și a rămas până astăzi un punct de pornire esențial pentru studierea istoriei românilor din Imperiul Habsburgic¹⁴. Generația intelectuală care s-a afirmat în cursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea a beneficiat de un număr foarte mare de cercetări. Important și astăzi, ca punct de pornire, este volumul coordonat¹⁵ de sociologul George Em. Marica (1904-1982), fost profesor al Universității clujene în perioada interbelică

⁹ Vlad Georgescu, *Politică*, pp. 47-60.

¹⁰ Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984.

¹¹ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla, 1986.

¹² Iacob Mârza, *Școală și națiune: școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987.

¹³ A se vedea, în forma ei definitivă până acum, Victor Neumann, *Tentația lui homo europaeus: geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est*, ediția a IV-a, București, Editura RAO, 2015.

¹⁴ Eu am folosit ediția din anul 1998 a acestei cărți, care reproduce textul ediției din 1984: David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum: din istoria formării națiunii române*, București, Editura Enciclopedică, 1998.

¹⁵ George Em. Marica (coord.), *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*, București, Editura Politică, 1968. Ceilalți autori ai acestui volum au fost Hajós József, Călina Mare și Constantin Rusu.

și mai apoi, în anii comunismului, cercetător al culturii românești din Transilvania¹⁶. Evoluția societății românești în plan politic pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost reconstituită cu acribie de istorici precum Keith Hitchins¹⁷ și Ladislau Gyémánt¹⁸, iar perioada postrevoluționară a fost analizată, total sau în etape, de Simion Retegan¹⁹, sau Liviu Maior²⁰. Chiar dacă au fost marcate mai puternic de teme și motivele istoriografiei marxiste, au apărut și importante cercetări de istorie economică, utile și astăzi ca punct de pornire în reconstituirea culturii economice a intelectualilor români din această perioadă²¹. Un factor important pentru progresul istoriografic a fost și apariția mai multor monografii dedicate principalelor figuri ale mișcării naționale, precum George Barițiu²², Andrei Șaguna²³, Avram Iancu²⁴, Vincențiu Babeș²⁵, Eugen Brote²⁶ sau Alexandru Roman²⁷.

¹⁶ Idem, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleno din secolul al XIX-lea*, vol. I-III, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977-1980.

¹⁷ Keith Hitchins, *The Rumanian National Movement in Transylvania (1780-1849)*, Cambridge, Harvard University Press, 1969; Idem, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987; Idem, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1868-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1992; Idem, *A Nation Affirmed: the Romanian National Movement in Transylvania (1860-1914)*, Bucharest, The Encyclopaedic Publishing House, 1999.

¹⁸ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

¹⁹ Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979.

²⁰ Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania (1900-1914)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986; Idem, *Memorandul: filosofia politico-istorică a petiționismului românesc*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1992; Idem, *Habsburgi și români: de la loialitatea dinastică la identitatea națională*, București, Editura Enciclopedică, 2006.

²¹ Voi semnala aici doar Ivanciu Nicolae-Văleanu (coord.), *Gândirea economică din Transilvania*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981. Cealți autori ai acestui volum au fost Toader Ionescu și Iuliu Pinczés.

²² Vasile Netea, *George Barițiu: viața și activitatea sa*, București, Editura Științifică, 1966; Toader Ionescu, *George Barițiu: monografie*, vol. I-II, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2013-2014.

²³ Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate: Andrei Șaguna și românii din Transilvania (1846-1873)*, București, Univers Enciclopedic, 1995.

²⁴ Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, București, Editura Minerva, 1988; Ștefan Pascu, *Avram Iancu: viața și faptele unui erou martir*, București, Editura Meridiane, 1972; Florian Dudaș, *Avram Iancu în tradiția românilor*, Timișoara, Editura de Vest, 1998.

²⁵ George Cipăianu, *Vincențiu Babeș (1821-1907)*, Timișoara, Editura Facla, 1980.

²⁶ Ediția necenzurată a unicei biografii a lui Eugen Brote a fost editată recent: Lucian Boia, *Eugen Brote (1850-1912): destinul frânt al unui luptător național*, București, Editura Humanitas, 2013.

²⁷ Gelu Neamțu, *Alexandru Roman: marele fiu al Bihorului (1826-1897)*, Oradea, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”, 1995.

Căderea regimului comunist în anul 1989 a adus pentru intelectualii români o libertate pe care cei mai mulți dintre ei nu au cunoscut-o până atunci, iar istoricii au avut posibilitatea să studieze teme care în timpul dictaturii ar fi fost imposibil de abordat. Critica miturilor istorice românești²⁸ a stimulat gândirea critică a cercetătorilor și i-a motivat să pună la îndoială vechi tabuuri istoriografice, datorate ideologiei marxiste sau naționalismului. Șantierul de cercetare s-a diversificat și, în multe domenii, a avut loc o veritabilă sincronizare cu investigațiile istorice din Europa Centrală și Occidentală. Una din multele schimbări importante pe care le voi semnala aici ține de percepția istoricilor, răspândită și în rândul publicului cititor de istorie, cu privire la caracterul stăpânirii Habsburgice asupra românilor din Transilvania, Ungaria și Bucovina. Văzută vreme de multe decenii ca un proces negativ, care a adus doar suferințe națiunii române, în deceniile de după căderea comunismului moștenirea Casei de Austria a fost în mare măsură revalorizată. Istoricii au analizat, în multe studii, caracteristicile atașamentului românilor față de dinastia habsburgică²⁹, iar numeroși cercetători din alte discipline au scos în evidență bogata moștenire central-europeană în peisajul transilvănean și în cultura română³⁰. Numeroase cercetări au conturat un nou profil al românilor, de supuși loiali și, mai apoi, de cetățeni ai Monarhiei Habsburgice, mulți dintre ei sincer atașați sau chiar mândri de statul multinațional în care locuiau. Discursul teleologic al unei părți importante din istoriografia română, centrat pe Unirea din anul 1918 ca scop suprem, „dintotdeauna” al românilor de sub Coroana Habsburgică, a fost astfel criticat, rezultatul fiind o imagine mult mai clară asupra trecutului.

Între temele majore ale istoriei Transilvaniei aflate în atenția istoricilor români după anul 1989, istoria elitelor a ocupat o poziție importantă. Cercetările unor specialiști precum Remus Câmpeanu³¹, Cornel

²⁸ Lucrarea de referință pentru deconstrucția miturilor istorice românești este Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 1997, care a cunoscut multe ediții de-a lungul timpului. A se vedea, de asemenea, volumul de răspuns al lui Ioan-Aurel Pop, *Istoria, adevărul și miturile: (note de lectură)*, ediția a II-a revăzută, București, Editura Enciclopedică, 2014.

²⁹ Dintre multele cercetări apărute pe această temă, voi menționa doar Petre Din, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2003; Doru Radosav, *Arătarea Împăratului: intrările imperiale în Transilvania și Banat (sec. XVIII-XIX): discurs și reprezentare*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, Editura Dacia, 2002 și Liviu Maior, *Habsburgi*.

³⁰ Un important exemplu în acest sens a fost grupul timișorean de cercetare interdisciplinară A Treia Europă, coordonat de cunoscuții oameni de cultură Adriana Babeți, Mircea Mihăieș și Cornel Ungureanu.

³¹ Remus Câmpeanu, *Intelectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999; Idem, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.